

Constituerend en geconstitueerd. Merleau-Ponty en de uitdrukking van Europese identiteit

Luigi Corrias*

Op 1 juni werd de Europese grondwet door de Nederlandse bevolking met overweldigende meerderheid verworpen. Samen met het al eerder uitgesproken Franse 'Non' is dit een van de oorzaken of symptomen van de huidige impasse waarin de Europese Unie verkeert. Deze constitutionele crisis vraagt van de filosoof een grondige herdenking van de grondslagen van recht en staat. De verhouding tussen constituerende en geconstitueerde macht is hier in het spel en daarmee de vraag naar de identiteit van de rechtsorde. Allereerst zal stil worden gestaan bij de vraag hoe deze verhouding in het verleden altijd werd gedacht en wat er aan deze denkwijze schort. Vervolgens wordt er met behulp van de taal filosofie van Merleau-Ponty getracht een alternatief denkschema te vinden. Tenslotte zal er worden beargumenteerd welke consequenties dit heeft voor de identiteit en de eenheid van de Europese rechtsorde.

1. Constituerende macht, geconstitueerde macht en Europese identiteit

In de klassieke gedachtevorming worden de concepten constituerende macht en geconstitueerde macht strikt van elkaar gescheiden. De constituerende macht is de grondwetgevende macht, de macht die bestaat voordat er sprake is van een grondwet en die deze grondwet als het ware opstelt. De geconstitueerde machten daarentegen zijn die machten die door de grondwet in het leven worden geroepen. Ze bestaan pas nadat de grondwet in werking is getreden. Hun macht en legitimiteit vloeien uiteindelijk voort uit die van de constituerende macht. In een democratie is de constituerende macht het volk. Een democratie is namelijk precies dat politieke bestel waarin het volk soeverein is en blijft. Het volk heeft ooit een grondwet opgesteld en daarin werden bepaalde organen in het leven geroepen. Deze zijn de (door het volk) geconstitueerde machten: de wetgevende, de uitvoerende en de rechterlijke macht. Deze drie machten blijven ondergeschikt aan het volk. Een grondwet is dan een weerspiegeling van de waarden die voor de identiteit van dit volk van belang zijn. Deze identiteit staat reeds *voor* de grondwet vast en wordt door de constitutie slechts in positief recht omgezet.

Dit dualistische denkschema ligt ook ten grondslag aan de Europese grondwet. In de preambule en het eerste deel van dat verdrag kunnen we lezen dat de Europese identiteit gevormd wordt door waarden die de lidstaten gemeen hebben, zoals eerbied voor de menselijke waardigheid, vrijheid, democratie, gelijkheid, de rechtstaat en eerbiediging van de mensenrechten.¹ Hieruit blijkt dat de Europese identiteit reeds volledig vaststaat en dat de Grondwet hier geen verandering in brengt.

De vraag is nu echter of deze waarden inderdaad reeds zo eenduidig vaststaan en een grondwet ze slechts juridisch weerspiegelt. Als dit zo zou zijn zou men namelijk precies kunnen vertellen wat Europese identiteit is en waar deze voor staat. Men zou

* AIO Rechtsfilosofie, Faculteit der Wijsbegeerte, Universiteit van Tilburg. Luigi Corrias werkt aan een proefschrift over de verhouding tussen constituerende en geconstitueerde macht vanuit het perspectief van de filosofie van Merleau-Ponty. De auteur dankt zijn collega's Hans Lindahl en David Janssens voor hun waardevolle commentaar.

¹ Zie het Verdrag tot vaststelling van een grondwet voor Europa, Rome, 29 oktober 2004, art. I-2.

precies kunnen vertellen welke landen wel en welke niet Europees zijn, met andere woorden: men zou weten waar Europa ophoudt en waar iets vreemds begint. Men zou kunnen vertellen wat de eenheid van Europa inhoudt en hoe men deze eenheid in de wereld wil uitdragen.

Echter, dit is niet wat we zien. In de kranten kunnen we haast elke dag lezen over de onderlinge meningsverschillen tussen de lidstaten. We kennen inmiddels de discussies over de vraag of een land als Turkije tot de Europese Unie zou mogen toetreden. Zijn dit niet aanwijzingen dat we helemaal niet weten waaruit Europese eenheid precies bestaat? Kunnen we wel de betekenis van de waarden die deze identiteit uitmaken voor eens en voor altijd vaststellen? Is het niet eerder zo dat we ons elke keer weer opnieuw de vraag moeten stellen wat menselijke waardigheid, vrijheid, democratie etc. nu eigenlijk betekenen? Laat dit niet juist zien dat Europese identiteit helemaal niet voor eens en voor altijd vaststaat, maar iets is waarover elke keer weer gediscussieerd kan en moet worden? Deze vragen eisen een herdenking van de verhouding tussen constituerende en geconstitueerde macht.

2. Merleau-Ponty en de expressieve kracht van taal

Merleau-Ponty geeft ons aanwijzingen om de verhouding tussen constituerende en geconstitueerde macht op een andere manier te denken, waardoor ook ons begrip van de constitutie van de juridische en politieke identiteit van Europa verandert. In zijn taal filosofie maakt hij een onderscheid tussen het sprekende woord (*parole parlante*) en het gesproken woord (*parole parlée*).² De verhouding tussen het sprekende en het gesproken woord verschaft ons een model om de verhouding tussen constituerende en geconstitueerde macht op een nieuwe manier te thematiseren.

In Merleau-Ponty's onderscheid tussen het sprekende en het gesproken woord gaat het om een analytisch onderscheid tussen twee manieren waarop de expressieve kracht van taal duidelijk wordt. Het gesproken woord is het normale taalgebruik waarin we gebruik maken van de vaststaande betekenissen van woorden, laten we zeggen de betekenis zoals we die in een woordenboek kunnen vinden. Merleau-Ponty noemt deze betekenissen *gesedimenteerd*; ze staan min of meer vast en staan ter beschikking van de gehele taalgemeenschap. Het sprekende woord is daarentegen taalgebruik waarbij de grenzen van de gesedimenteerde betekenissen worden overschreden. In het sprekende woord vinden we de werkelijke expressieve kracht van de taal, haar ware creativiteit, haar vermogen om tot nieuwe betekenissen te komen. Het sprekende woord vinden we dan ook in het fluisteren van de dichter, de liefdesbekentenis van de minnaar, de zwoegende en scheppende arbeid van de kunstenaar.³ Het gaat niet om een schepping uit het niets (ook een dichter moet zich houden aan elementaire regels van de grammatica om begrijpelijk te blijven en kan niet gaan schrijven in een soort privétaal), maar een herschikking van het bestaande waardoor oude woorden iets nieuws zeggen. Elke keer als een nieuwe betekenis wordt gesticht, als er in de meest pregnante zin van het woord iets wordt gezegd, dan is er sprake van het sprekende woord.

² Merleau-Ponty introduceert het onderscheid tussen *parole parlante* en *parole parlée* in zijn hoofdwerk *Phénoménologie de la perception*, Paris: Gallimard 1945. Het zal in verschillende gedaanten in heel zijn oeuvre blijven opduiken, vooral in zijn laatste, postuum verschenen werken *Le visible et l'invisible*, Paris: Gallimard 1964 en *La prose du monde*, Paris: Gallimard 1969.

³ Vooral Cézanne stond hiervoor symbool volgens Merleau-Ponty, zie zijn: 'Le doute de Cézanne' in *Sens et non-sens*, Paris: Gallimard 1996 (1948), p. 13-33.

Omdat het sprekende woord niet zonder bestaande taal met reeds gesedimenteerde betekenissen kan, kunnen we stellen dat het sprekende woord afhankelijk is van het gesproken woord. Maar we kunnen ook het omgekeerde zeggen: het gesproken woord is tevens afhankelijk van het sprekende woord. Het geheel van gesedimenteerde betekenissen is namelijk niet uit de lucht komen vallen, maar gesticht. Ooit moet er bepaald zijn welke klanken corresponderen met welke betekenis, de betekenis moet ooit gesticht zijn. Dit stichten van betekenis is een wezenlijk creatieve daad, een kreet in de nacht die pas als ze daadwerkelijk door een taalgemeenschap wordt opgenomen en sedimenteert tot een vaste betekenis leidt. Deze creatieve daad is precies die van het sprekende woord.

Laten we echter niet vergeten dat het gaat om een analytisch onderscheid. Volgens Merleau-Ponty komen noch het sprekende woord, noch het gesproken woord ooit in pure vorm voor. Al het spreken is altijd in minder of meerdere mate zowel sprekend als gesproken. Het onderscheid tussen sprekend en gesproken woord is gradueel, het gaat om een schaal zonder strikt onderscheid en waarvan de polen nooit bereikt kunnen worden. Er is nooit sprake van een pure herhaling van betekenissen en er kan nooit iets definitief en in zijn geheel worden gezegd. Dit is echter geen probleem, het betekent slechts dat er ruimte blijft voor creativiteit, dat echte vernieuwing mogelijk blijft en zelfs noodzakelijk is.

Aangezien beide polen wederzijds van elkaar afhankelijk zijn, kan men niet zeggen welke van de twee voorrang heeft. We stuiten hier op een paradox die Merleau-Ponty wel de paradox van de expressie noemt. In deze paradox staat het geheel van betekenissen, dus de eenheid van de taal op het spel. Elke taaldaad zal die eenheid min (sprekend woord) of meer (gesproken woord) overnemen en elke taaldaad zal deze eenheid ook min (gesproken woord) of meer (sprekend woord) veranderen. Dit betekent dus dat die eenheid bij elke taaldaad op het spel staat: in elke uitdrukking gaat het altijd om de uiteindelijke eenheid van de taal. Maar aangezien simpele repetitie en iets absoluut en radicaal nieuws allebei onmogelijk zijn, heeft vernieuwing een paradoxale structuur: echte vernieuwing is altijd eerst een schreeuw in de nacht, een onverstaanbare kreet die afhankelijk is van nieuwe taaldaden om te sedimenteren en opgenomen te worden in het geheel van betekenissen. Een nieuwe taaldaad zal daarom bij de introductie van een nieuwe betekenis een beroep moeten doen op het bestaande om begrepen te worden en haar succes kan daarom altijd pas achteraf worden vastgesteld. Elke keer verwijst ze naar een veronderstelde eenheid om die dan onmiddellijk open te breken en haar grenzen te verleggen. Deze verwijzing is precies die naar 'een verleden dat nooit heden is geweest'.⁴

3. Constituerende en geconstitueerde macht *revisited*

Laten we nu terugkeren naar de verhouding tussen constituerende en geconstitueerde macht en de vraag naar Europese identiteit. Van Merleau-Ponty kunnen we leren dat eenheid nooit voor eens en voor altijd vaststaat, maar eerder altijd weer op het spel staat, bij elke handeling opnieuw moet worden geconstitueerd. De poging van de Europese Unie om de politieke eenheid van Europa volledig uit te drukken is dus gedoemd te falen. Om de verhouding tussen constituerende en geconstitueerde macht beter te begrijpen kunnen we zinvolle dingen leren van wat we hebben gezegd over de verhouding tussen het sprekende en het gesproken woord.

⁴ '(...) *un passé originel, un passé qui n'a jamais été présent*', zie: Maurice Merleau-Ponty, *Phénoménologie de la perception*, Paris: Gallimard 1945, p. 280.

Constituerende en geconstitueerde macht staan in een voortdurende spanningsverhouding tot elkaar. Niet alleen zijn de geconstitueerde machten afhankelijk van de constituerende macht, ook andersom is er sprake van afhankelijkheid. Pas in de concrete juridische uitwerking van de Europese wetgever, in het handelen van de Europese Commissie, in de arresten van het Europese Hof van Justitie wordt duidelijk waar we het eigenlijk over hebben als we spreken over menselijke waardigheid, vrijheid en democratie. Zonder deze concrete juridische uitwerkingen blijven deze begrippen op z'n zachtst gezegd mooie idealen, in het ergste geval lege politieke mantra's.

Het Europese volk als constituerende macht heeft dus de concrete juridische uitwerking nodig om te kunnen weten wie het is en waarvoor het staat. De identiteit van het Europese volk, het probleem van de eenheid van de Europese rechtsorde is dus niet reeds *voorafgaand* aan de vorming van de grondwet al volledig opgelost. Deze vraag staat juist elke keer weer op het spel, bij het bepalen van een gezamenlijke strategie bij de onderhandelingen in het kader van de Wereldhandelsorganisatie, als er een asielzoeker aan de deur klopt, maar ook bij de vraag of een land als Turkije toe mag treden tot de Europese Unie.⁵ Wellicht zouden we moeten toegeven dat de Europese Unie elke keer een bepaalde politieke eenheid claimt, maar dat deze claim altijd weerlegbaar is.

De Europese grondwet is dus nooit zomaar de simpele juridische weerspiegeling of kopie van een reeds gegeven identiteit. Echter, dit betekent niet dat het louter gaat om een schepping van identiteit. Ook de Europese grondwet doet beroep op een reeds gegeven eenheid, bijvoorbeeld als ze in haar preambule spreekt over een 'gemeenschappelijke lotsbestemming' van de volkeren van *Europa*, of in artikel I-1 lid 2 stelt dat de Unie open staat 'voor alle *Europese* staten'.⁶ Van Merleau-Ponty hebben we echter geleerd dat dit precies een verwijzing is naar een 'verleden dat nooit heden is geweest'.

4. Conclusie: Europese identiteit als fragiele waarheidsclaim

De discussies over Europese identiteit tonen ons dat deze identiteit niet statisch is en dat het dualisme van constituerende en geconstitueerde macht onhoudbaar blijkt. Europese identiteit komt juist tot stand in de voortdurende wisselwerking tussen constituerende en geconstitueerde macht. Elke claim op identiteit is daarom wezenlijk aanvechtbaar. Identiteit moeten we dan begrijpen als een fragiele waarheidsclaim, om nog een laatste maal bij Merleau-Ponty te rade te gaan, als een '*vérité à faire*'.⁷ Deze identiteit is dynamisch: altijd nog te vormen en daarom nooit definitief vastgesteld. Dit duidt op een bepaalde voorlopigheid. De Europese Unie zou haar eigen voorlopigheid moeten inzien en de fragiliteit en contingentie van haar eigen identiteit moeten erkennen. Slechts wanneer de Europese Unie deze moed kan opbrengen, zullen de Europese burgers weer in de Europese droom kunnen geloven.

⁵ Zie over de mogelijke toetreding van Turkije tot de Europese Unie in relatie tot Europese identiteit: M.F. Brand & L.D.A. Corrias (2004), *The Enlarging Europe and its Implications for the Concept of European Identity: The Case of Turkey*, *Tilburg Foreign Law Review: Journal on Foreign and Comparative Law*, 12 (2), 103-109.

⁶ Zie het Verdrag tot vaststelling van een grondwet voor Europa, Rome, 29 oktober 2004, preambule en art. I-1, mijn cursivering.

⁷ Zie voor deze notie: Maurice Merleau-Ponty, *Les aventures de la dialectique*, Paris: Gallimard 2000 (1955), p. 278.